Leader Skånes Ess

Slutrapport

2007-2013

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

LEADER

Leader Skånes Ess

Innehållsförteckning

1. Sammanfattning ... 3
2. Bakgrund ... 4
Hur det började ... 4
Det geografiska området ... 4
Framtagande av strategin ... 5
3. Strategin för Leader Skånes Ess 2007-2013 ... 5
Temaområden och horisontella teman ... 6
Mål & indikatorer ... 6
Bo & trivas ... 6
Verka & utvecklas ... 6
Besöka & uppleva ... 7
4. Organisation ... 7
LAG och AU ... 7
Verksamhetskontor och personal ... 8
5. LAG:s arbete ... 9
Utveckling genom leadermetoden ... 9
Fastställande av lokala behov ... 9
Urvalsprocessen ... 10
Utveckling av hela området ... 11
Förtroende och transparens ... 12
Tydligt fokus och målstyrning ... 12
Att samordna det lokala utvecklingsarbetet ... 13
Lokal identitet, delaktighet och medskapande ... 14
Hur Leader Skånes Ess har arbetat för rätt kompetens ... 15
Ord om att sitta med i LAG ... 15
LAG:s upplevda uppfyllelse av temaområden och horisontella teman ... 15
6. Beviljade projekt ... 17
Geografisk fördelning av projekt i Skånes Ess 2007-2013 ... 18
Projekten i siffror ... 18
Projektens betydelse för områdets utveckling ... 20

”Att vi skulle bli så uppmärksammade utanför byn” – värden och synergieffekter 21
Ryktet går – spridning och räckvidd 22
Projektens bidrag till de horisontella temana 24
Projektaktörernas synpunkter på Leader 24
7. Uppfyllda mål perioden 2007-2013 25
Uppfyllelse av strategins mål 25
Nationella indikatorer 26
8. Slutsatser och lärdomar 27
Ordförandenas slutord 28
Börje Emilsson 28
Torbjörn Lind 29
Per-Anders Green 30
9. Tips från projektens representanter till andra som ska driva leaderprojekt: 31
10. Beslut av slutrapport 32
11. Bilagor 33
Bilaga 1: Geografisk fördelning av projekt i Skånes Ess 2007-2013 33
Bilaga 2: Namn och kontaktuppgifter till LAG (efter senaste årsmötet) och verksamhetsledare 35
Bilaga 3: Sammanställning över medlemmarna 35
Bilaga 4: Föreningens stadgar 35
Bilaga 5: Delutvärderingar *Uppföljning i siffror Leader Skånes Ess* (2012) och *Gör Leader skillnad i Region SYD* (2013) 35
Bilaga 6: Artiklar genom åren 35
Bilaga 7: Sammanfattande texter om projekt 35
Bilaga 8: Enkäter för slututvärdering 35
Bilaga 9: Betygsmall för bedömning av projekt 35

Slutrapport Leader Skånes Ess 2007-2013

1. Sammanfattning

Leader Skånes Ess har bedrivit verksamhet under perioden 2007-2013 i kommunerna Bromölla, Kristianstad, Osby och Östra Göinge. Leadermetoden är en sektorsöverskridande arbetsmetod för utveckling av landsbygden som tidigare inte använts i området.

Med den lokala utvecklingsstrategin som grund har LAG (Local Action Group) bedömt och valt ut de projekt som beviljats stöd. LAG har aktivt arbetat för att uppfylla det övergripande målet att främja en positiv och hållbar landsbygdsutveckling genom att attrahera boende, företagande och besökande. Arbetssättet har, precis som eftersträvats i strategin, präglats av delaktighet, dialog, samsyn, lokalt inflytande, ömsesidig respekt och gemensamt ansvarstagande. Idéerna har kommit underifrån, men genom urval och helhetsperspektiv har LAG styrt utvecklingen. En majoritet av initiativen har kommit från ideell sektor eller flera sektorer i samverkan. Det starka lokala engagemanget återspeglas i det inrapporterade ideella arbetet till ett värde av 17 352 tkr eller 60 årsarbeten.

Efter genomförd period kan konstateras att bestående avtryck gjorts i området. Utvärderingar har visat att effekterna av leaderprojekten inte slutar när projekten avslutas. För så många som 87 % av projektägarna ger den ursprungliga insatsen fortfarande effekt. Insatserna har inspirerat till nya idéer – ibland på samma plats, ibland på grannorten. Leader Skånes Ess har bidragit genom att skapa ett helhetsperspektiv över utveckling när de olika insatserna länkats samman. Samlade erfarenheter av projekten har visat på de storverk som åstadkommits genom lokal handlingskraft. Dessa fortsätter att ge inspiration och stimulans till fler insatser. De lokala behoven har lyfts och förankrats på flera nivåer i samhället och projekten har även gett ringar på vattnet vad gäller samverkansformer. Det har inte enbart rört sig om konstellationer initierade genom projektverksamheten, utan också om att nya kontakter har tagits för att finna gemensamma lösningar på andra utmaningar.

Totalt har 80 projekt beviljats, varav fyra är paraplyprojekt som tillsammans omfattar ytterligare 87 delprojekt. Totalt har 44,1 miljoner kronor av den tilldelade budgeten varit stöd till projekt. Flest projekt har beviljats i temaområdet *Bo och trivas*. Samma mönster avspeglar sig i fördelning mellan axlarna, då flest projekt hamnat inom åtgärden *Livskvalitet och diversifiering*, inom vilken leadermetoden visat sig vara särskilt effektiv och framgångsrik. Hela leaderområdet har gynnats genom att projekt varit jämt fördelade geografiskt.

Leader Skånes Ess har bidragit till att boendemiljö förbättrats, fler besöksmål skapats, att den lokala identiteten stärkts och att handlingskraften ökat. Projekten har skapat såväl fler företag som fler och bevarade arbetstillfällen.

2. Bakgrund

Hur det började

Våren 2007 tog samverkansgrupper inom näringsliv och turism tillsammans med en rad intresserade organisationer i Skåne Nordost initiativ till en förstudie för att kunna samverka aktivt kring landsbygdsutveckling. Målet var att undersöka förutsättningarna att bilda ett eller flera leaderområden. Förstudien genomfördes under perioden april-november 2007 med representanter ifrån samtliga tre sektorer; offentlig, privat och ideell. I samband med den gavs också information om Leader som arbetsmetod till parterna och allmänheten. Metoden hade tidigare inte använts i området.

Som resultat godkände ett stormöte i januari 2008 förslaget att utarbeta separata leaderstrategier för två naturligt avgränsade områden – vad som skulle komma att bli Leader Lag PH och Leader Skånes Ess. Samtidigt utsågs två interimistiska LAG med mål att ta fram utvecklingsstrategier för respektive område. Strategierna utgjorde även ansökan om att få bilda leaderområden.

När strategin för Leader Skånes Ess 2007-2013 togs fram upptäckte man att många av de beskrivande ord man använde började på bokstaven S.

> *”Det föreslagna området kan sägas utgöra ett helt Skåne i miniatyr eftersom det i sig rymmer samtliga skånska landskapskaraktärer. Här finns skogar och slätter, sjöar och stränder. Området associeras också med snapphanebygd, stor- och småskalig livsmedelsproduktion och smakupplevelser. Det handlar mycket om att utveckla samsyn, samspel och service. Alla dessa beskrivande ord med initialen S gav oss inspiration till namnet Leader Skånes Ess! Esset är högsta kortet i leken och får symbolisera vår gemensamma vilja att utvecklas och bli ledande i stort och i smått. I en kortlek finns som bekant fyra ess – lika många till antalet är de kommuner som ingår i det föreslagna Leaderområdet; Bromölla, Kristianstad, Osby och Östra Göinge – Skånes Ess!”*
> Utdrag ur strategin

Då beslutet om LAG kom och ansökan godkändes i augusti 2008 startades ett verksamhetskontor på Färe industricenter i Sibbhult.

En verksamhetsledare, Kerstin Hallenborg, anställdes i januari 2009 och har arbetat under hela perioden. I oktober 2008 öppnades det upp för projektansökningar och den första ankomstregistrerades 2009-01-01.

Det geografiska området

Leader Skånes Ess omfattar fyra kommuner i nordöstra Skåne: Bromölla, Kristianstad, Osby och Östra Göinge. Kristianstads Heliga Trefaldighets församling är frånräknad. Övriga tätorter i området har färre än 20 000 invånare.

Det är ett område starkt präglat av sin skiftande natur som omfattar djupa skogar, åsar, slätter, odlingsmarker och vattenrikedom. Området är mer glesbebott än i övriga Skåne. Ytan omfattar

21 % av Skånes totala yta. Näringslivet domineras av småföretagande och många verksamheter har till stor del sitt ursprung i de areella näringarna. Utöver jord- och skogsbruk dominerar tillverkningsindustrin; bland annat sprit-, stärkelse- och livsmedelstillverkning, byggnadsindustri och träförädling, stenindustri och sanitetsgods och papperstillverkning.

Framtagande av strategin

”Vi ville vara pionjärer och så betraktas vi också” Kerstin Nordholm, tf verksamhetsledare 28 augusti 2008

Leadermetoden hade tidigare inte använts i Skåne. Det betydde att ny mark var tvungen att brytas och framtagandet av strategin innebar även att metoden behövde förankras. Totalt anordnades tretton möten under förstudieperioden med sammanlagt cirka 250 deltagare. Anordnare och deltagare i möten var kommuner, hembygdsföreningar, byalag, företagarföreningar, idrottsföreningar, turistföreningar och LRF. Vid mötena inventerades och diskuterades bygdens styrkor, svagheter, möjligheter och hot, där tyngdpunkten låg på möjligheterna. Vid nära 200 tillfällen gavs dessutom direktinformation via personliga möten, telefon eller e-post.

Då det på stormötet i januari 2008 beslutades att två separata leaderstrategier skulle utarbetas för två naturligt avgränsade områden i Skåne Nordost utsågs också två arbetsgrupper, interimistiska LAG, med mål att ta fram förslag till övergripande utvecklingsstrategier för respektive område. Som deltagare i arbetsgrupperna utsågs personer vilka alla hade namn om sig att ha stor formell och informell kompetens samt vara eldsjälar i landsbygdsutvecklingsfrågor.

Därefter hölls ytterligare tre offentliga möten där arbetet med att ta fram förslag på en utvecklingsstrategi redovisades och diskuterades. Varje medlem i arbetsgruppen spred dessutom information om leadermetodens möjligheter i sitt nätverk. På så sätt fick ett stort antal människor direkt och indirekt kunskap om det pågående arbetet och hade möjligheter att vara delaktiga och påverka processen.

Utvecklingsstrategin som togs fram utgjorde ansökan om att bilda ett leaderområde. Beslut att lämna in ansökan fattades vid ett offentligt möte i Boalt den 22 april 2008.

3. Strategin för Leader Skånes Ess 2007-2013

Det övergripande målet var att främja en positiv och hållbar landsbygdutveckling genom att attrahera boende, företagande och besökande. Strategin baserades på:

- Landsbygdsprogrammets tre insatsområden
    1. Förbättra utvecklings- och konkurrenskraften hos företag inom jord- och skogsbrukssektorn, livsmedelsproduktion och förädling
    2. Förbättra miljön och landskapet
    3. Diversifiera näringslivet och förbättra livskvaliteten på landsbygden

- Det skånska landsbygdsprogrammet och Den skånska genomförandestrategin
- Visioner för Skåne Nordost, *att attrahera boende, företagande, studerande och besökande*
- Partnerskapets visioner, strategier och mål
- Den SWOT-analys och de idéer som lyfts fram i förstudien
- LAG-gruppens egna värderingar och slutsatser

Utgångspunkten för Leader Skånes Ess var områdets egna resurser och befintliga förutsättningar samt att utvecklingsarbetet skulle präglas av delaktighet, dialog, samsyn, lokalt inflytande, ömsesidig respekt och gemensamt ansvarstagande.

Temaområden och horisontella teman

Leaderarbetet under programperioden 2007-2014 har fokuserats på tre temaområden. Det första är *Bo och trivas* som handlar om livskvalitet i det dagliga livet för barn och vuxna, en meningsfull fritid och att ha valfrihet. Det andra är *Verka och utvecklas* som handlar om entreprenörskap och ökat företagande. Det tredje är *Besöka och uppleva* som handlar om att göra området attraktivt och spännande genom att bevara och utveckla områdets tillgångar samt att stärka besöksnäringen.

De horisontella temana som lyfts fram i landsbygdsprogrammet prioriterades även av LAG och skulle genomsyra projektverksamheten i Leader Skånes Ess. De horisontella temana var hållbar utveckling, jämställdhet, integration, ungdomar, kompetensutveckling samt stärkt konkurrenskraft.

Mål & indikatorer

Bo & trivas

Målet var att med gemensamma krafter stärka boendemiljöer med god uppväxtmiljö för barn, bra infrastruktur, god närservice, ett rikt föreningsliv och ett stort utbud av fritidsaktiviteter.

Indikatorer för utvärdering av måluppfyllelse inom området Bo & trivas

- Samarbetsprojekt för boende/ boendemiljö
- Nya föreningsdrivna projekt
- Nya kulturaktiviteter
- Nya projekt som stärker lokal identitet
- Samverkan skola, näringsliv och föreningsliv
- Bibehållen och/eller utvecklad närservice

Verka & utvecklas

Det övergripande målet var fler företag, fler arbetstillfällen och ett ökat intresse för entreprenörskap på landsbygden. Arbetet skulle i sammanhanget genomsyras av tre ”Ess”: Service, Samspel och Samverkan.

Indikatorer för utvärdering av måluppfyllelse inom området Verka & utvecklas

- Sysselsättning/start av nya företag
- Företagscheckar
- Nya utvecklingsprojekt i nätverk

- Entreprenörskap för ungdomar
- Kompetensutvecklingsprojekt

Besöka & uppleva

Det övergripande målet var att genom Leader Skånes Ess skapa lokala långsiktiga strategier för att synliggöra och utveckla landsbygden. Utgångspunkten var att, genom företagsamhet och kreativitet, bidra till ökat intresse för att besöka och uppleva vår landsbygds olika resurser. Ett ökat besökande skulle generera livskraft. Befintliga arbetstillfällen skulle säkras, fler arbetstillfällen tillkomma och befintlig närservice expandera. Attityden att vara stolt över sin närmiljö skulle förstärkas och på sikt, i en positiv spiral, skulle intresset för bosättning öka.

Indikatorer för utvärdering av måluppfyllelse inom området Besöka & uppleva

- Sysselsättning/start av nya företag
- Företagscheckar
- Nya föreningsdrivna projekt
- Nya kulturaktiviteter
- Antal upplevelsepaket
- Satsningar på evenemang
- Nya föreningsdrivna projekt
- Nya kulturaktiviteter

4. Organisation

Verksamheten har bedrivits av den ideella föreningen Leader Skånes Ess. Föreningen har varit öppen för medlemskap för juridiska personer och näringsidkare verksamma i området. Därigenom har verksamheten haft en stark lokal förankring. En medlemsavgift på 100 kr per år har tagits ut av medlemmarna. Föreningens ändamål har varit att främja landsbygdsutveckling genom att bedriva allmännyttig verksamhet i enligt med den utarbetade strategin för Leader Skånes Ess.

LAG och AU

Föreningens valda styrelse utgjorde samtidigt den lokala aktionsgruppen, LAG, och bestod av totalt 15 ordinarie ledamöter och 15 suppleanter. Ledamöter och suppleanter har fördelats så att respektive sektor (ideell, offentlig och privat) från respektive kommun (Bromölla, Kristianstad, Osby och Östra Göinge) utsett varsin ordinarie och varsin suppleant. Därutöver valdes ytterligare en ledamot och suppleant fritt från respektive sektor. Varje sektor har haft fem representanter i LAG och representation har funnits från hela leaderområdet.

LAG har utsetts så att hänsyn tagits till god representation vad gäller kön (max 60 % från ett kön) och ålder (minst en person under 25 år, minst en person över 65 år) samt kompetens som behövts för att möta kraven i Landsbygdsprogrammets horisontella mål och i Leader Skånes Ess utvecklingsstrategi. Man har också sett till personlig kompetens och ett starkt personligt

engagemang i utvecklingsfrågor kring landsbygden. Representation av en person med icke-svensk bakgrund fanns under periodens början men fanns inte under senare delen av perioden.

Inför möten har ett arbetsutskott, AU, berett ärenden. AU har bestått av ordförande, vice ordförande samt en representant från varje sektor.

Verksamhetskontor och personal

Leaderkontoret har utgjort en fysisk mötesplats där idébärarna fått personligt stöd att formulera och kvalitetssäkra projektplaner, göra utbetalningsansökningar och slutrapportera. Kontoret har också varit förbindelselänken mellan LAG och projektägare.

Verksamhetkontoret har arbetat kontaktskapande gentemot såväl potentiella projektägare som andra leaderområden och organisationer samt har haft ansvaret för informationsaktiviteter och marknadsföring. Också administration, ekonomisk redovisning, arkivering och uppföljning har hanterats av kontoret.

I augusti 2008 beslutades att förlägga verksamhetskontoret till Färe industricenter i Sibbhult. Platsen valdes ut då placeringen innebar ett kontor i småföretagarmiljö, fristående från myndigheter och med god service samt en restaurang i anslutning. Kontoret låg tillräckligt geografiskt centralt i området och genom att ligga på landsbygden gick det i linje med verksamhetens uppdrag.

Förutsättningarna ändrades dock 2012 då förändringar på Färe Industricenter innebar att Leader Skånes Ess var nästintill ensam verksamhet kvar. Ett erbjudande gavs från Hushållningssällskapet Kristianstad att hyra kontorslokal av dem på Helgegården i Skepparslöv. LAG såg då möjligheter till synergieffekter med jord- och skogsbruksnäringen och valde att anta erbjudandet.

Verksamhetskontoret för Leader Skånes Ess har under hela perioden bemannats av en verksamhetsledare på 100 %. Under 2010-2012 var en administratör anställd på 50 %. I juni 2011 anställdes en kommunikatör på 50 %, som dessutom övertog 25 % administrativa uppgifter från 2013. I slutet av perioden anlitades en ekonom på timbasis. Vidare har verksamhetskontoret periodvis bemannats av projektledare för LAG-ägda projekt.

Verksamhetsledaren har ansvarat för verksamheten och arbetsledningen. I arbetsuppgifterna har ingått att informera om stödmöjligheter, bereda projekt och ge support till projektägare. Verksamhetsledaren har hållit LAG informerad och fört protokoll vid mötena. Ansvaret för den ekonomiska redovisningen har varit verksamhetsledarens.

Administratören har hanterat kontakter med projektägare avseende den ekonomiska redovisningen, diarieföringen och arkiveringen samt den löpande ekonomihanteringen.

Kommunikatören har ansvarat för hemsida, presskontakt, marknadsföring samt resultatspridning.

5. LAG:s arbete

I Sverige har det under verksamhetsperioden 2007-2013 funnits 63 leaderområden och varje LAG har haft stor frihet att utforma sitt arbete. Detta kapitel beskriver hur LAG Leader Skånes Ess har valt att arbeta. LAG:s arbete beskrivs här utifrån stadgar och rutinbeskrivningar, diskussioner förda vid de årligen anordnade lunch-till-lunchkonferenserna och LAG-mötena samt en enkätundersökning genomförd våren 2015. Enkätundersökningen skickades till samtliga personer som varit ledamöter under perioden och gav lika möjligheter för alla att komma till tals och uttrycka sina synpunkter på LAG:s arbete. Av 53 ledamöter har 25 besvarat enkäten, vilket ger en svarsfrekvens på 47,2 %. (Bilaga 8)

Utveckling genom leadermetoden

> *Leader är en arbetsmetod för utveckling av landsbygden. Nyckelorden är* ***underifrånperspektiv*** *– idéerna kommer från personerna som berörs,* ***samarbete*** *– man arbetar i nätverk lokalt, regionalt, nationellt och på EU-nivå,* ***innovation*** *– idéer som Leader stöder får gärna vara nya och oprövade,* ***hållbarhet*** *– projekt ska skapa bestående vården samt* ***partnerskap*** *– offentlig sektor, näringsliv och ideell sektor samarbetar för att åstadkomma utveckling.*

Med den lokala utvecklingsstrategin som utgångspunkt har LAG Leader Skånes Ess bedömt och valt ut de projekt som beviljats stöd. Tillsammans skulle projekten uppfylla de uppsatta målen för perioden. Idéerna har kommit underifrån, men genom urval och helhetsperspektiv har LAG styrt utvecklingen.

I följande avsnitt beskrivs hur LAG har gått tillväga för att genom leadermetoden driva ett utvecklingsarbete för att nå strategins mål. Infogade citat är hämtade från enkätsvaren.

Fastställande av lokala behov

De lokala behoven definierades i strategin och framtogs genom en SWOT-analys. Behoven låg också till grund för formulering av temaområden och målsättningar. Genom perioden har LAG sett till att ha samsyn på uppdraget genom att ständigt våga ifrågasätta behoven och huruvida insatser svarat mot dem. Beslut har föregåtts av diskussioner på LAG-mötena och en betygsmall (bilaga 9) har tydligt visat hur projekten passat inom strategin. Frågor om insatsen har kunnat göras på annat sätt eller kanske redan gjorts har också alltid ställts.

Varje projekt har beaktats utifrån sin nytta. Under perioden har samtliga beviljade projekt varit unika för sin geografiska plats. LAG har varit noga med att se till att projekt inte konkurrerat ut annan verksamhet på platsen.

LAG har haft god förankring i bygden genom sin breda representation. Under punkten ”LAG runt” på dagordningen har ledamöter rapporterat vad som hänt sedan sist inom sina respektive organisationer, intressesfärer eller delar av leaderområdet avseende landsbygdsutveckling. På så

sätt har LAG fått kontinuerliga nulägesanalyser från hela området och uppmärksammats på eventuella förändrade behov.

Olika typer av erfarenhetsutbyten har inneburit en utökad omvärldsbevakning för LAG. Utbyten har förekommit kontinuerligt med Leader i Skåne (åtta leaderområden samt Länsstyrelsen) och Region SYD (leaderområden i Skåne, Blekinge och Halland). Därtill har Leader Skånes Ess deltagit i nationella nätverksträffar. Det stora kontaktnätet har varit betydelsefullt då det skapat goda möjligheter för samarbete och lärande.

Urvalsprocessen

När en projektidé nått verksamhetskontoret har verksamhetsledaren och idébärarna fört en dialog. Företag, föreningar och kommuner har sökt stöd från Leader Skånes Ess. Privatpersoner har kunnat söka delprojekt inom paraplyprojekten.

När en projektansökan varit formellt komplett har den tagits upp för bedömning i AU och LAG. För att underlätta har verksamhetsledaren gjort en sammanfattning på en A4-sida. Kort och översiktligt har projektets bakgrund, syfte, mål, organisation och budget beskrivits. Sammanfattningarna har gjort det lättare att snabbt få en överblick och att kunna jämföra olika ansökningar. De har varit avsedda som komplement till övriga handlingar.

AU har bedömt projekten med stöd av betygsmallen (bilaga 9) samt objektivt granskande av inkomna handlingar. I vissa fall har AU begärt ytterligare kompletteringar innan ansökan gått till LAG. En så kallad trafikljusmodell har använts av AU. Grönt ljus har inneburit att AU varit positivt till beviljande, tveksamheter har signalerats med gult ljus och har AU ställt sig negativa till beviljande har rött ljus använts. Genom detta system blev LAG förberedd på djupare diskussion vid gult ljus och uppmanades att granska handlingarna extra noga. Olika försök har gjorts att låta hela LAG bereda och bedöma men man har gått tillbaka till den ovan beskrivna modellen då annat förfarande visade sig fungera ineffektivt.

LAG har bedömt om projekt varit ändamålsenliga, kostnadseffektiva och uppskattats bidra till önskad långsiktig utveckling. I vissa fall har sökande inbjudits att själva presentera sitt projekt och svara på frågor. Samtliga ledamöter, oavsett ordinarie- eller suppleantplats, har inbjudits till möten och samtliga närvarande ledamöter har haft möjlighet att delta i diskussionerna för att tillvarata samtliga kompetenser och upprätthålla engagemang. Beslutande har ordinarie och ersättare i tjänst varit.

Jävssituationer har LAG nogsamt undvikit. Den ledamot som anmält jäv har lämnat lokalen före diskussion och har återvänt först när beslut fattats. En ansökan har antingen avslagits, beviljats precis som den var eller så har beslutet varit villkorat. Villkoren har aldrig inneburit en ändring av projektplanen. Ibland har ansökan återremitteras med begäran om förtydligande och kompletteringar. Beslut har fattats i samförstånd med motivering till beslut som delgivits projektägaren.

Länsstyrelsen har sedan granskat handlingarna och har fattat det formella beslutet. Från det att en komplett ansökan har inkommit har förloppet sällan tagit mer än två månader innan formellt beslut fattats.

Det har funnits en strävan att hålla transparens i beslutsprocessen och vara tydlig gentemot stödsökande beträffande vad som ska hända och varför.

Utveckling av hela området

I Leader Skånes Ess har LAG arbetat för att gynna hela området. Beviljade projekt har varit geografiskt jämt fördelade över området. När LAG vid halvtidsuppföljningen konstaterade en ojämn geografisk fördelning av ansökningar genomfördes specifika insatser för att mobilisera engagemanget de södra delarna av området. LAG har också arbetat aktivt för att säkerhetsställa projekt inom samtliga axlar.

Genom informationsträffar ute i bygden samt genom andra mobiliseringsinsatser har leadermetoden spridits i området. LAG har även tagit initiativ till möten mellan olika aktörer för att få till stånd utveckling och nytänkande.

Leadermetoden har också spridits brett genom informationsmaterial, hemsidor och sociala medier. Under periodens början och mitt framtogs tillsammans med Länsstyrelsen och de skånska leaderområdena gemensamt marknadsföringsmaterial för Leader i Skåne. Vid pressutskick inkluderades alltid en så kallad ”kokplatta”, en informationsruta i sidfoten, som kort förklarat verksamheten, leadermetoden och kopplingen till Landsbygdsprogrammet och EU. Detta har medfört att metoden gjorts känd i området då det varit enkelt för journalister att förklara den i en artikel eller i en faktaruta såsom i bildexemplet. Verksamheten omskrivs i positiva ordalag.

Figur 1. Exempel faktaruta i dagstidning

LAG har kunnat äga egna projekt som ett sätt att uppnå målen i strategin. De LAG-ägda projekten har präglats av att komma hela området till nytta och Leader Skånes Ess har nyttjat sin förankring i de olika sektorerna för att bjuda in till medskapande.

Samtliga ledamöter under hela perioden har varit noga med att se bortanför sin egen intressesfär och istället gynna hela området i styrelsesammanhang. Det har varit möjligt för LAG-ledamöter att vara projektledare och för projektledare att rekryterats till LAG. För Leader Skånes Ess har det fungerat bra. Brinnande engagemang och drivkraft är egenskaper som har varit önskvärda i såväl styrelsen som i projekten. Ofta har det fallit sig naturligt att ledamöter som haft god kännedom om Leader också sökt stöd eller rekommenderat sin organisation att söka stöd om utvecklingsidéer uppstått. Som tidigare förklarats har LAG haft tydliga rutiner för jäv som efterföljts.

Förtroende och transparens

LAG har strävat efter transparens och har publicerat underlag för beviljande av projekt på hemsidan. Tillgänglighet och bemötande har varit avgörande faktorer för att skapa förtroende. Flera projekt har givits möjligheter att presentera sitt projekt för LAG före beslut. LAG-möten har vid flera tillfällen förlagts hos projektägare för att låta LAG se projekt på plats. Mötena har dessutom spridits över hela leaderområdet.

Vid periodens slut under 2013 sammanställdes en kort beskrivning av varje projekt i en katalog. Den delades ut till politiker i de fyra kommunerna, vilka även fick följa med på en rundtur till olika leaderprojekt. Detta för att tydligt visa vad som åstadkommits och skapa tilltro för vidare verksamhet.

Genom att agera vänligt, tydligt och kunnigt kring spelregler och kriterier har LAG gjort att Leader Skånes Ess har fått ett gott renommé.

Tydligt fokus och målstyrning

LAG har arbetat aktivt och strategiskt för att nå målen i strategin. Det har funnits en tydlig koppling mellan uppsatta spelregler, föreskrifter och direktiv.

Som beslutsunderlag har ett särskilt framtaget bedömningsverktyg använts där projekten tilldelats betyg utifrån hur väl de uppfyllt strategins målsättningar och horisontella prioriteringar (bilaga 9). Utöver det har alltid en kvalitativ bedömning gjorts av projekten i sin helhet genom diskussion inom LAG. En ledamot menar dock i den utvärdering som gjorts våren 2015 att ingående analys, kritiska diskussioner angående projekt och ifrågasättande utifrån strategin ibland har uteblivit. En majoritet på 85 % upplever dock LAG:s arbetssätt som mycket funktionellt.

Regelbundna avstämningar har visat om riktningen varit den önskade. Utöver LAG-möten har LAG årligen träffats över en lunch-till-lunchkonferens för att sätta strategiskt fokus på att göra vägen framåt ändamålsenlig. Genom utvärdering och kompetensutveckling har dessa tillfällen

varit en möjlighet att stärka den gemensamma synen på uppdraget. Ytterligare ett sätt att aktivt styra har varit de fyra paraplyprojekten samt övriga LAG-ägda projekt.

LAG har avslagit projekt som bedömts alltför kortsiktiga, men återkommer ofta i självkritiken till hur viktigt det är att fortsätta våga göra så. Det övergripande målet var hållbar utveckling och LAG-ledamöter ifrågasätter också om besluten som tagits gynnat på kort eller lång sikt.

Att samordna det lokala utvecklingsarbetet

Genom fokus på utvecklingsfrågor inom landsbygden och sitt stora kontaktnät med institutioner, föreningar, kommuner och länsstyrelsen har LAG varit drivande i att samordna utvecklingsarbetet i området.

Man anser inom LAG att samverkan mellan områdets aktörer ökats genom LAG:s arbete. Det framkom bland annat i enkäten för slututvärdering:

> *”Flera projekt med blandade intresseorganisationer. Markant ökad förståelse mellan ideell och offentlig men något begränsad med näringsliv särskilt natur och jordbruk”*
> LAG-ledamot

Att synliggöra de olika aktörerna och medvetandegöra dem om varandra har skapat en social plattform som möjliggjort erfarenhetsutbyte och utvecklingsmöjligheter. LAG har initierat samverkan genom att anordna projektträffar, rekommendera aktörer till projektgrupper och skapa kontakt mellan projektägare och andra personer eller organisationer där möjliga vinster setts. På detta sätt har nätverk vilka möjliggjort fortsatt utveckling efter projektens avslut. Leader Skånes Ess har levt upp till sin strategi där samspel och samverkan viktats högt. Många av projekten har byggt på samverkan mellan olika aktörer vilka tidigare kanske inte haft så mycket med varandra att göra. Detta är också leadermetodens styrka.

LAG har också sett betydelse i att samverka med andra utvecklingsaktörer regionalt och nationellt. Att verksamheten kom igång tidigt har inneburit att den upparbetade kompetensen och erfarenheterna efterfrågats av andra leaderområden, främst de skånska. Det goda samarbetet med Länsstyrelsen i Skåne har varit mycket viktigt. Verksamhetskontoret har också haft en aktiv roll i det svenska leaderarbetet, bland annat genom att representera Region Syd i samordningsgruppen.

Leader Skånes Ess ses som en naturlig medaktör av partnerskapet i området. Utbyte har skett med biosfärområdet Vattenriket, byalagen, Hela Sverige ska Leva, Hushållningssällskapet, kommunerna, Krinova, LRF, Winnet, Ålakademin med fler. Samtliga fyra kommuner ställer sig mycket positiva till verksamheten och leadermetoden. Presentationer av nuläge har hållits för kommunstyrelserna och kontaktvägarna är goda. Att medfinansiera kommande period var en självklarhet.

Lokal identitet, delaktighet och medskapande

LAG har bidragit till att den lokala identiteten stärkts genom flera projekt som främjat profilområden, skapat en gemensam riktning och genererat stolthet i bygderna. LAG har också skapat delaktighet och medskapande från företag, föreningar, organisationer, kommuner med flera i området genom att vara synliga och att fungera som ett bollplank för personer med utvecklingsidéer.

> *”Det har hela tiden varit viktigt med förankring hos dem som har ansökt om medel och att sedan följa upp med besök mm.”*
> LAG-ledamot

LAG Leader Skånes Ess har under hela perioden karakteriserats av att ha ”högt i tak”. I enkätundersökningen LAG besvarade inför periodens avslut menar samtliga svarande att det varit möjligt att göra sig hörd. Flera reflekterade dock över att trots att möjligheten har funnits har inte alla tagit tillvara den då alla inte varit aktiva. Genom hela perioden har det också, liksom det har funnits starka eldsjälar, även funnits ledamöter som sällan kommer på mötena. Strävan har varit att engagera hela LAG.

Balansen mellan de tre sektorerna samt mellan män och kvinnor har varit god då detta varit stadgestyrt. En LAG-ledamot kommenterade i enkäten att det *’känns emellanåt att offentlig sektor får större ’vikt’ pga medfinansieringen, vilket kanske samtidigt är rätt’*. Att en sektor dominerat har varit något LAG arbetat aktivt för att undvika. Under de första fem åren var det stadgat att ordförande inte kunde komma från offentlig sektor då man bedömde det som en risk för dominans. Stadgarna ändrades 2012 och sittande ordförande har sedan dess kommit från offentlig sektor. Föreningen har gjort bedömningen att LAG-arbetet skett med hela områdets intresse för ögonen och fungerat välbalanserat. (Stadgar, bilaga 4)

Ungdomsrepresentant (18-25 år) har funnits i LAG under hela perioden, men LAG hade gärna sett en jämnare åldersspridning då det funnits ett gap mellan yngst och näst yngst.

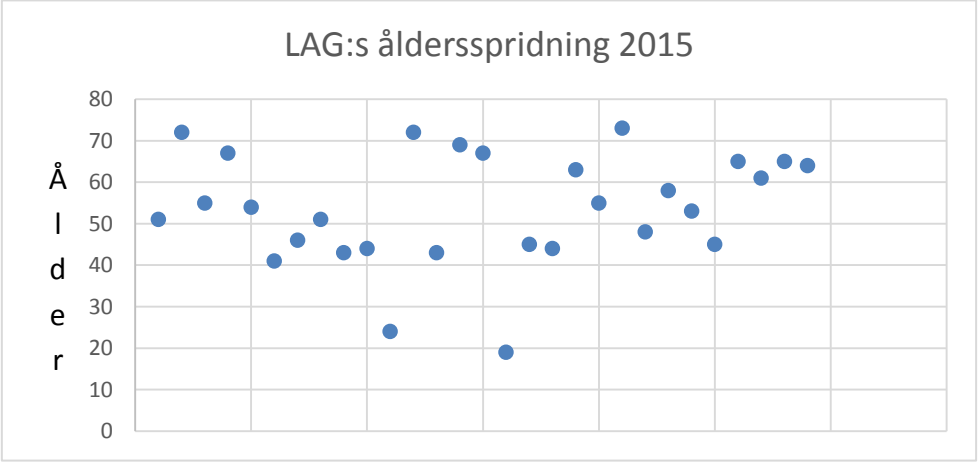

Figur 2. Åldersspridning i LAG 2015

Hur Leader Skånes Ess har arbetat för rätt kompetens

LAG:s sammansatta kompetens har varit tillräcklig för att genomföra strategin. Inför inval har valberedningen undersökt personens formella och informella kompetens. De flesta rekryteringarna har skett genom rekommendationer. Ledamöter har varit väl förankrade och aktiva inom sitt område.

Ord om att sitta med i LAG

Följande beskrivningar är hämtade från enkäten inför slututvärdering besvarad av LAG våren 2015. (Enkätresultat, bilaga 8)

> *”Man får verkligen följa med om och hjälpa till med många olika slags projekt. Det är en ära att man har blivit invald i styrelsen. Hoppas att de är nöjda med min kännedom och kompetens. Det tar lite tid att komma in i arbetet, jag har inte suttit så hemskt länge.”*
> LAG-ledamot

> *”Samverkan, att Leaderområdet står för "verkstad" - gör skillnad på riktigt. Att arbetet varit stimulerande och utvecklande och bygger på möjligheter och områdets inneboende kraft. Samt att det varit ett väldigt trevligt gäng och möten som man åkt till med glädje.”*
> LAG-ledamot

> *”Att lyssna på alla kreativa projekt och de erfarenheter som LAG besitter inspirerar till innovativa tankar”*
> LAG-ledamot

> *”En mycket stark organisation som var svår att spränga igenom. Svår att fungera fullt ut i. Jag kände inte mig bekväm där för egen del, men var positiv till mycket som gjordes.”*
> LAG-ledamot

> *”En alltför stor grupp, med olika deltagare vid varje möte. Saknar kontinuitet.”*
> LAG-ledamot

LAG:s upplevda uppfyllelse av temaområden och horisontella teman

I enkäten som LAG besvarade inför slututvärderingen 2015 undersöktes om LAG upplever sig ha bidragit till uppfyllelse av temaområden Bo och trivas, Verka och utvecklas, Besöka och uppleva samt de horisontella temana. Resultatet visas i följande två diagram, figur 3 och figur 4.

En majoritet anser att LAG bidragit till ökad turism och upplevelser, ökat utbud aktiviteter, ökad trivsel och synliggörande av området. Det överensstämmer med att många av de beviljade projekten haft detta som syfte.

Färre anser att LAG bidragit till ökad närhet mellan stad och land, utvecklade lantbruks- och skogsföretag samt fler företag och ökat intresse för entreprenörskap. En förklaring till upplevelsen kan vara de begränsningar som funnits inom Leader att fördela stöd till företag och inom Kristianstad stadskärna.

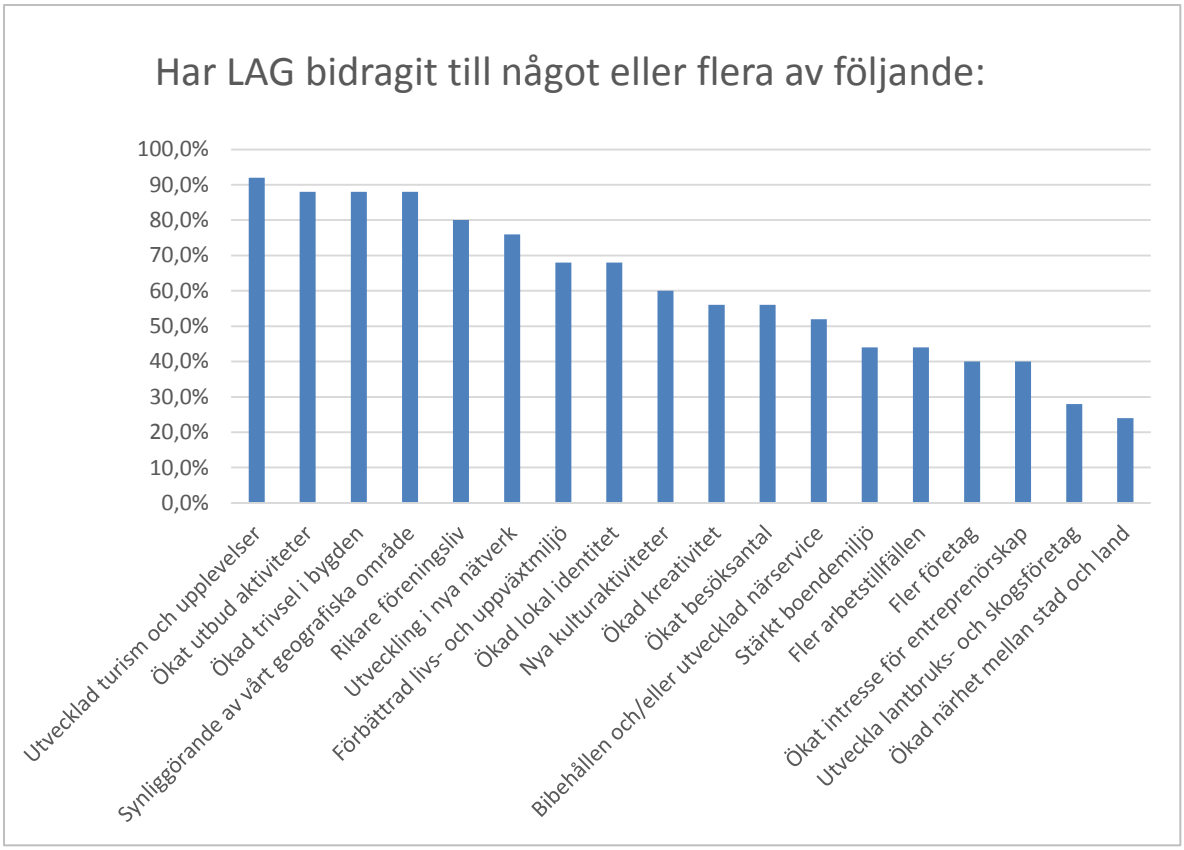

Figur 3. Resultat från slututvärdering LAG 2015

De horisontella temana har bedömts i varje projekt inför beslut. LAG-ledamöter upplever att Leader Skånes Ess inte kunnat bidra till lika stor del avseende integration och jämställdhet som övriga horisontella teman. Det kan bero på att få ansökningar med den inriktningen inkommit. Då integration och jämställdhet inte har varit övergripande mål i strategin har LAG inte heller sett sig skyldiga att göra särskilda insatser för att öka inkomna ansökningar med inriktningen.

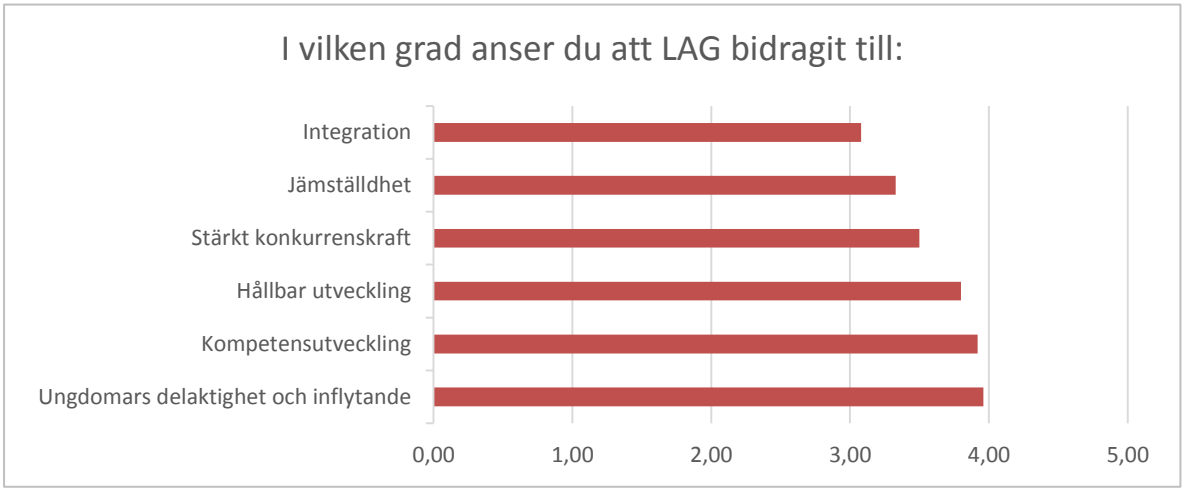

Figur 4. Resultat från slututvärdering LAG 2015
1=inte alls, 2=i låg grad, 3=i viss mån, 4=i hög grad, 5=i mycket hög grad

6. Beviljade projekt

Under programperioden 2007-2013 har Leader Skånes Ess beviljat 80 projekt, varav fyra har varit paraplyprojekt som omfattat 87 delprojekt. Det första projektet beviljades i februari 2009 och det sista i september 2013. Utöver leaderområdets ursprungliga budget på 48 miljoner i offentliga medel (EU/stat/övrig offentlig medfinansiering/LAG-pott), lyckades Leader Skånes Ess sommaren 2013 avropa ytterligare ca 6 miljoner som fördelades till elva projekt.

Det finns en stor bredd i de beviljade projektens inriktning och nyttor. Gemensamt har varit att samtliga har varit utvecklingsprojekt som stärkt delar eller hela leaderområdet och vars nytta tillfallit mer än en aktör. Den geografiska spridningen har varit god.

Budget för projekten har legat inom spannet 80 000-1 400 000 kr. Delprojekten beviljades med upp till 30 000 kr eller 50 000 kr, beroende av vilket paraplyprojekt de legat inom ramen för.

För en majoritet av projekten har initiativet kommit från den ideella sektorn.

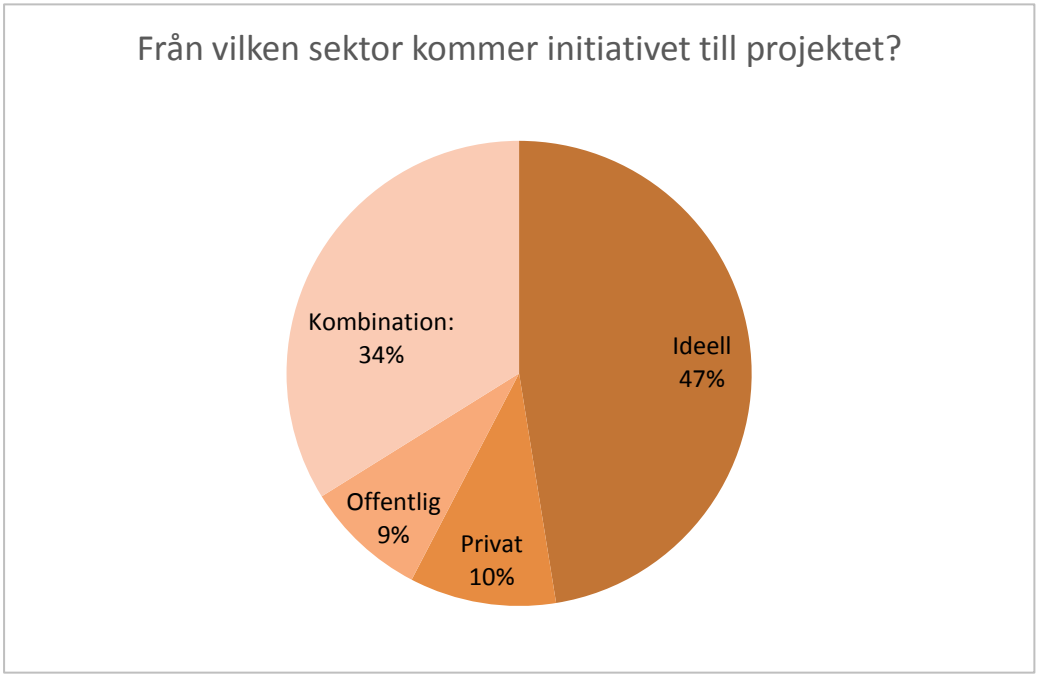

Figur 5. Resultat enkät slututvärdering av projekt 2015

Geografisk fördelning av projekt i Skånes Ess 2007-2013

De 80 beviljade projekten har varit geografiskt jämt fördelade över området. På bilden Figur 7 är varje projekt utmärkt med siffra. De LAG-ägda projekten har ingen geografisk hemvist utan gynnar hela området. För större bild med projektförteckning, se bilaga 1.

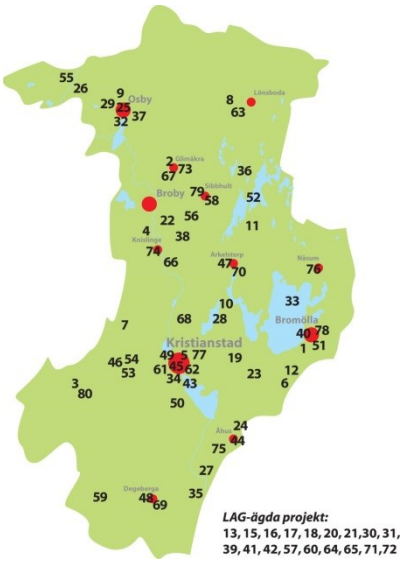

Figur 7. Geografisk fördelning av projekt i Skånes Ess 2007-2013

Figur 6. Leaderområden i Skåne

Projekten i siffror

De fyra kommunerna har medfinansierat leaderområdet genom en så kallad LAG-pott som har inneburit att LAG har kunnat stå för den nödvändiga offentliga medfinansieringen i de projektansökningar där det saknades. Detta har varit en styrka då pottfinansieringen inneburit större handlingsfrihet för LAG.

Av den tilldelade budgeten på totalt 54 miljoner i offentliga medel blev utfallet finansiering av projekt 53,9 miljoner. Av dem har 44,1 miljoner varit stöd till projekt och 9,8 miljoner varit driftskostnadsåtgärden. Värdet av det inrapporterade ideella arbetet på 17 352 tkr motsvarar 99 150 timmar eller ca 60 helårsarbeten Utfallet av fördelningen mellan de olika finansieringsslagen beskrivs i figuren nedan.

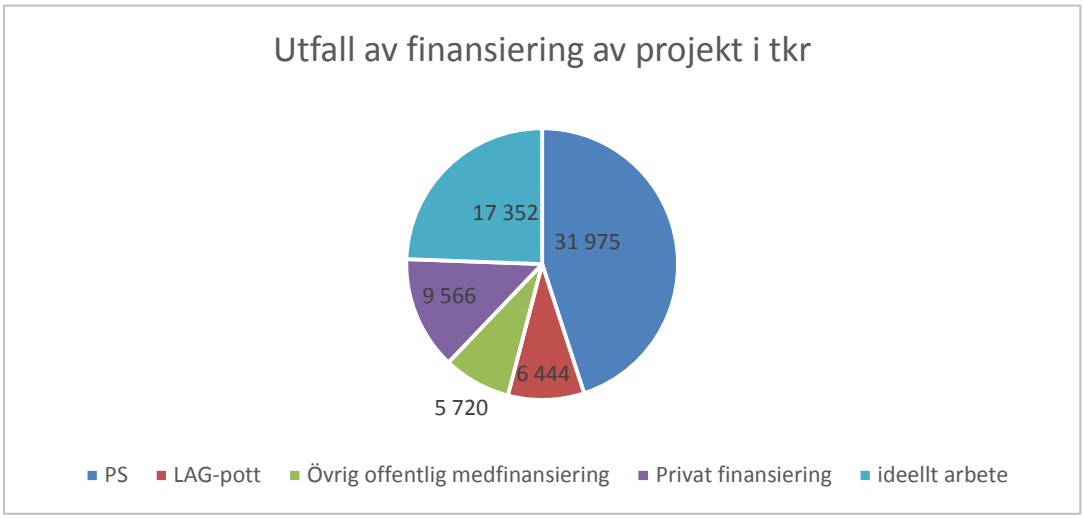

Figur 8. Utfall finansiering 2007-2013

Utfallet av antalet projekt i de olika åtgärderna i Landsbygdsprogrammet, de så kallade axlarna, visas i diagrammet nedan. Leader Skånes Ess har precis som andra leaderområden finansierat flest projekt inom åtgärden *Livskvalitet och diversifiering* inom vilken leadermetoden visat sig vara effektiv och framgångsrik.

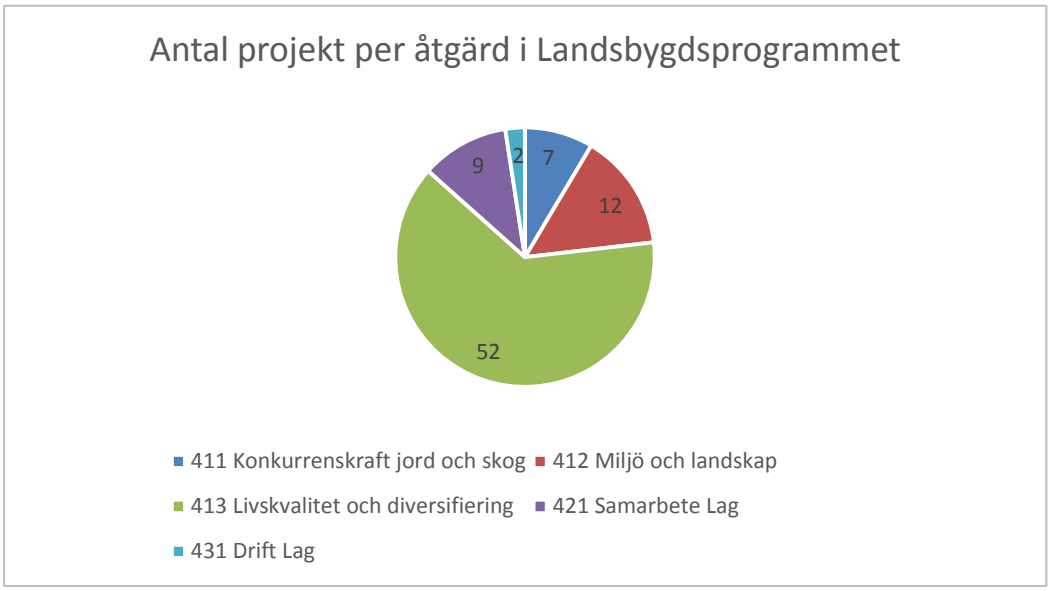

Figur 9. Utfall antal per åtgärd 2007-2013.

Utfallet av fördelningen av offentligt stöd visar på liknande mönster. Fördelning av stöd följer fördelning per åtgärd.

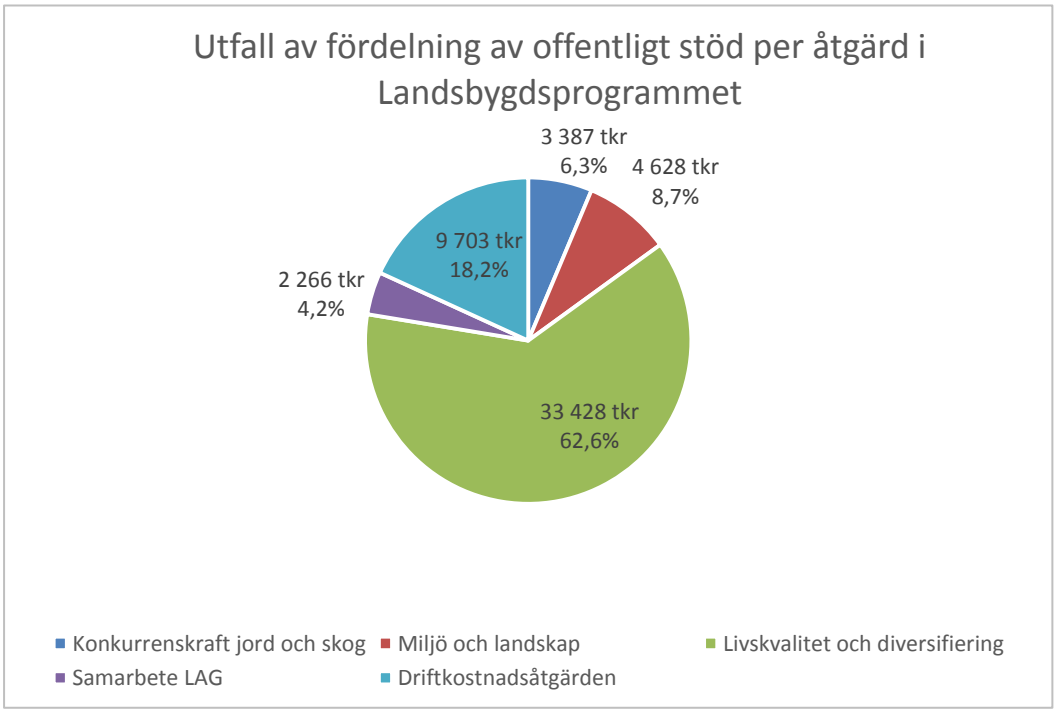

Figur 10. Utfall fördelning offentligt stöd per åtgärd 2007-2013.

Många projekt har skurit genom mer än ett temaområde men är i uppföljningen klassad i endast ett temaområde. LAG hade en ambition att få fler företagsutvecklande projekt, men metoden har inneburit begränsningar genom att regelverket exempelvis inte tillåtit direktstöd eller företagsstöd.

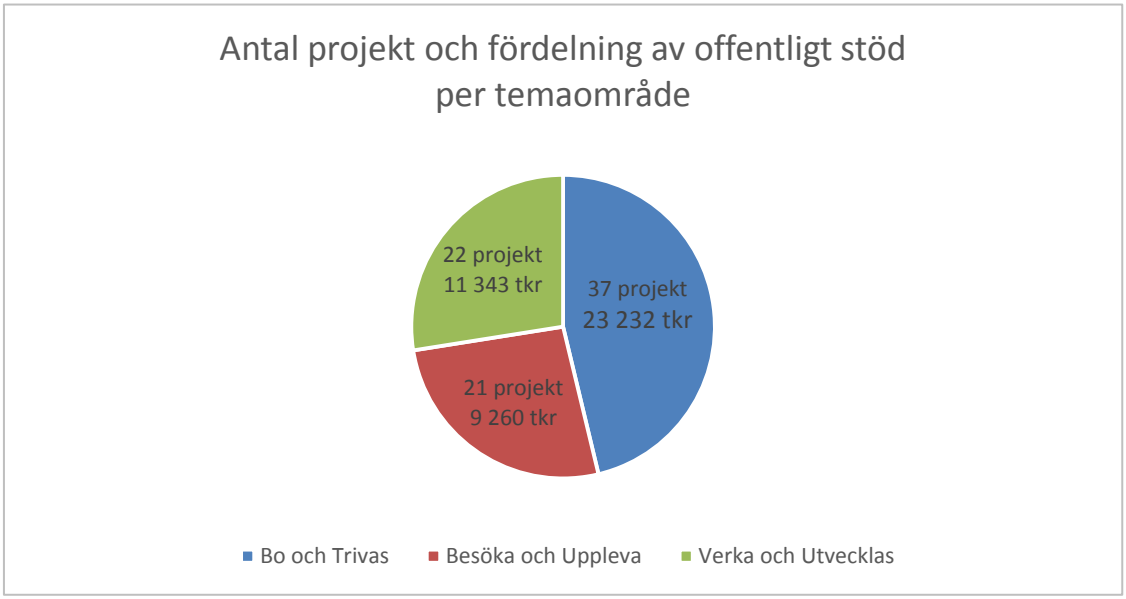

Figur 11. Utfall antal projekt och fördelning av offentligt stöd per temaområde 2007-2013.

Det övergripande målet var att främja en positiv och hållbar landsbygdsutveckling genom att attrahera boende, företagare och besökande. Projekt har fördelats genom temaområdena för att gynna samtliga grupper.

Projektens betydelse för områdets utveckling

Under perioden har uppföljningar av verksamheten gjorts, bland annat *Uppföljning i siffror Leader Skånes Ess*, 2012, och *Gör Leader skillnad i Region SYD,* 2013 (bilaga 5). Inför avslutet skickades en enkät till samtliga beviljade projekt under perioden. Totalt skickades 80 enkäter ut och svarsfrekvensen var 75 % vilket motsvarar 60 projekt (bilaga 8).

Tidigare utvärderingar har visat, och den senaste bekräftat, att effekterna av leaderprojekten inte slutar när projektet avslutas. Många effekter har varit så kallade mjuka värden, svårgreppbara men viktiga.

> *”I vissa fall ligger grunden till ’lyckade följder’ i att först skapa hållbara relationer”*
> Gör Leader skillnad i Region Syd?

Så konstaterar författarna i rapporten *Gör Leader skillnad i Region Sya.* Nätverk och nya kontakter är en karakteristisk effekt av leaderprojekten. Våra utvärderingar visar att olika projekt förstärker varandra. Insatser inspirerar till nya idéer - ibland på samma plats, ibland på grannorten. Det lokala engagemanget har höjts genom att flera grupper involverats kring gemensam sak. Inte minst har projekten genererat stolthet och framtidstro.

Leader Skånes Ess bidrar genom att skapa ett helhetsperspektiv över utveckling. De samlade erfarenheterna av projekten visar på vad som åstadkommits genom handlingskraft. De lokala behoven har lyfts och förankrats på flera nivåer i samhället.

”Att vi skulle bli så uppmärksammade utanför byn” – värden och synergieffekter

Följande avsnitt redovisar resultat från den slututvärderande enkätundersökningen för beviljade projekt som genomfördes våren 2015.

I enkätundersökningen menar 87 % av de svarande att projektet fortfarande ger effekter. Mer än hälften uppger att projektet också skapade andra värden än de uppsatta målen.

Projekten beskrivs ha skapat positiva resultat som fortfarande kommer till gagn men också förutsättningar för vidare utveckling. Genom att ha lyckats en gång har många grupper stärkts att fortsätta arrangera aktiviteter och att fortsätta söka samarbeten. Många beskriver att projektet stärkt den lokala identiteten och att bygden genom projektet tagit en gemensam riktning.

> *”Återkommanae engagemang och aktiviteter som startade i projektform”*
> Projektägare

De investeringar i fysisk byggnation som gjorts kommer till användning. Byggnationerna – alltifrån hamnhus, till friskvårdsanläggningar och biografer – sägs fungera som mötesplatser och samlingspunkter.

Flera nya besöksmål har skapats och många projekt menar att ett ökat besöksantal är en effekt som märks markant. Nya företag och nya produkter har frambragts, det mäts i slutrapporterna. Den kvalitativa utvärderingen visar också att projekten *utvecklat* produkter och skapat goda förutsättningar för *befintligt* företagande, något som inte mäts av slutrapporternas indikatorer. Ett konkret exempel är Stenriket Sibbhult där utställningarna inte enbart har ett kulturellt värde för bygden utan också används av befintliga företag för förankring av verksamheten.

> *”Upplevelsen är att besökarna i centrum gärna tar ett besök på utställningarna. […]GRF använder Stenriket och utställningarna som en inkörsport samt trevlig samtalsämne när vi träffar kunder och Kyrkogårdsförvaltningar”*
> Projektägare

Flera menar att de genom nya kunskaper kunnat utveckla sin verksamhet till nytta för området. Kompetensutveckling har genomsyrat många projekt och har lyfts fram som en kvarstående effekt. Även styrverktyg, som exempelvis handlingsplaner, lyfts fram som något som lever kvar och som man kan samlas kring för att få gemensam riktning i sitt fortsatta utvecklingsarbete.

> *”Förstudierna ligger till grund för våra fortsatta arbeten/satsningar”*
> Projektägare

Framförallt pekar den kvalitativa undersökningen på att projekten ger ringar på vattnet vad gäller samverkansformer. Steget till nya samarbeten blir kortare när man testat och fått ett positivt resultat. Respondenterna tar upp att det inte enbart rör sig om konstellationer initierade genom projektverksamheten utan att man också tagit nya kontakter för att finna gemensamma lösningar. Flera projekt har lett till att nya byalag har bildats.

Man belyser att engagemang ökat och finns kvar och att man genom projektet synliggjort sina verksamheter. Projekten har även inspirerat andra i omnejden att göra något liknande.

> *”Föreningen har kunnat skapa sig ett litet överskott som bland annat har hjälpt till att finansiera en liten lekplats utanför byns affär tillsammans med byns övriga föreningar”*
> Projektägare

> *”Större engagemang bland invånare – ökad kommunikation mellan föreningarna – investeringarna som gjorts används flitigt av invånare – en känsla att vilja förändra”*
> Projektägare

Åtta projekt av sextio finner att projektets resultat inte alls eller i låg grad levt vidare. Anledningar som beskrivs är att man inte lyckades hitta konkreta samarbetsområden, att ansvaret flyttades från en ideell organisation till kommunen och att man inte lyckades få lönsamhet i verksamheten.

> *”Tyvärr visade det sig att markägare och andra tunga aktörer var allt för negativt inställda för att kunna slutföra projektet med positivt resultat”.*
> Projektägare

Ryktet går – spridning och räckvidd

De allra flesta som beviljats projekt har fått kännedom om stödmöjligheten genom att någon berättade för dem om Leader. Vanliga sätt att nå kännedom om Leader har också varit genom informationsträffar, genom LAG-ledamöter eller från kommunerna.

Fler än enbart projektägarna har berörts av Leader. Kontakt kan ha skett genom hemsidor, artiklar eller inslag i media, deltagande i aktiviteter anordnade inom projekten eller att man anlitats som leverantör.

Ungefär en tredjedel av projekten har skapat egna hemsidor. Andra har valt att informera genom befintliga webbplatser eller sociala medier. Hur projekten valt att göra har främst berott på projektens inriktning. I vissa fall har framtagning och drift av en hemsida ingått i projektens budget. På samma sätt har spridning av Leader också skett genom trycksaker såsom broschyrer, affischer eller liknande i de projekt där detta befunnits strategiskt viktigt, i ungefär en fjärdedel av projekten.

Leaderprojekten som beviljats i Skånes Ess har ofta förekommit i lokala medier och har omskrivits i positiva ordalag. I enkätundersökningen som genomfördes 2015 svarade 74 % av projekten att de förekommit i media (tidningar, radio, tv). 2012 var andelen så hög som 90 %. De allra flesta

hade stått för kontakten själva, men ett fåtal har fått kontakt genom förmedlare. Leaderkontoret har tagit aktiv kontakt med media vid verksamhetsrelaterade nyheter, vid nyheter för de LAG-ägda projekten samt har erbjudit beviljade projekt hjälp att ta fram pressmeddelanden. Någon exakt siffra på antal artiklar finns inte, men frekvensen har varit hög. Antal artiklar korrelerar naturligt med antal pågående projekt och projektaktivitet. Mellan 2011-2014 publiceras ett antal motsvarande ungefär en artikel i veckan. En del av vad som skrivits om Leader Skånes Ess och beviljade projekt bifogas som bilaga 6.

EXEMPEL PÅ PUBLICITET

Lokala tidningar: Kristianstadsbladet, Norra Skåne, Lokaltidningen, Allt om Osby/Göinge, INFO-bladet, Kristianstadsjournalen, Humletidningen
Andra dagstidningar: Smålandsposten, Smålänningen, Metro, Sydsvenskan, Expressen
Lokal radio: SR P4 Kristianstad (Hallå Skåne, P4 Extra Lotta Bromé), P1 (Nordgren & Epstein) Knislingepodden
Lokal TV: Osby Lokal-tv, Sydnytt
TV: SVT Landet Runt, Nöjessvepet
Magasin/ veckopress: ATL, STF Turist, Skånska Lantbruk, Allt om flugfiske, Flugfiskefeber, Husbilsföreningens medlemstidning, Land, Livsmedel i fokus
Tysk dagsmedia
Bloggar + övriga sociala medier

Av de svarande projekten uppger 90 % att projektet inneburit nya kontakter av olika slag, med andra projekt, med andra organisationer, sektorsöverskridande, och med kommunen. I vissa fall innebar projekten kontakt över geografiska gränser, nationella såväl som internationella kontakter. Därtill har kontaktytor mot liknande arbets- eller fackområden skapats. Kontakterna bedöms i de flesta fall vara långsiktiga.

Respondenterna ser nytta av kontakterna för framtida samarbeten och utvecklingsarbete, för att sprida information och för kunskapsutbyte. Det blir lättare att hitta expertis.

> *”Lättare att starta nya samarbeten eller konsultera varandra vid svårigheter eller nya idéer”*
> Projektägare

Närmre 500 000 personer har varit i kontakt med projekten genom dess aktiviteter. Det kan också konstateras att en hel del medel återgått till leaderområdet i form av tjänster och produkter köpta av lokala leverantörer. Alla projekt har inte haft behov av att anlita leverantörer, men bland dem som haft behovet har också en majoritet valt att nyttja lokala leverantörer. I enkätundersökningen uppskattades att cirka 14 miljoner kronor har använts till lokala tjänster eller produkter inom projekten.

Projektens bidrag till de horisontella temana

Vad gäller de horisontella temana anser en majoritet av projekten att de bidragit till hållbar utveckling, kompetensutveckling och stärkt konkurrenskraft. Mer än hälften av projekten tycker dock att de inte alls eller i låg grad bidragit till integration. Jämställdhet och ungdomars delaktighet och inflytande är det nästan en tredjedel av projekten som tycker att de bidragit till i låg grad.

En majoritet av projekten anser ha bidragit till förbättrad livs- och uppväxtmiljö, rikare föreningsliv, ökat utbud av aktiviter, ökad trivsel, ökad kreativitet, utvecklad besöksnäring, nya nätverk, synliggörande av leaderområdet och ökad identitet.

Färre finner dock att projekten bidragit till att utvecklat lantbruks- och skogsföretag, ökad närhet mellan stad och land samt ha skapat fler företag.

Intressant är att notera att samtliga målsättningar har nåtts av minst 10 projekt och som flest 40 projekt (av 55 svarande på frågan).

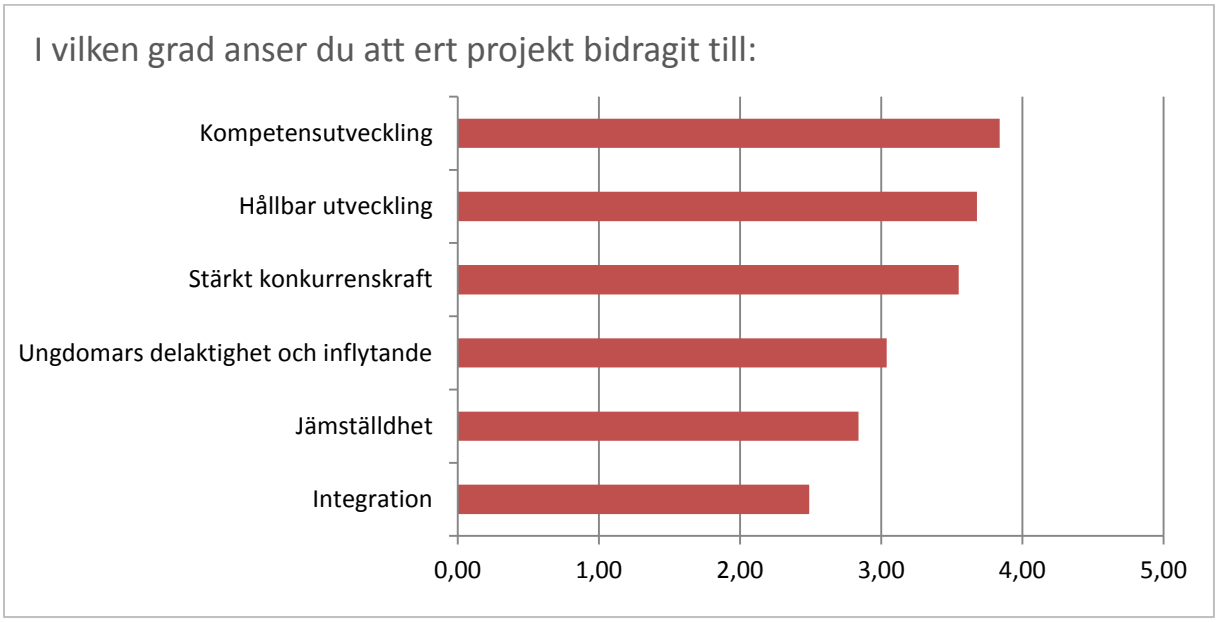

Figur 12. Svar från enkät till beviljade projekt

Projektaktörernas synpunkter på Leader

Genom den slututvärderande enkätundersökningen för beviljade projekt som genomfördes våren 2015 framkom att en majoritet av projekten menar att Leader bidragit till genomförande genom finansiering, rådgivning, inspiration och nätverk.

- 45 % av de svarande tycker att de fått hjälp administrativt.
- 37 % tycker att redovisningen har varit för svår.
- 14 % önskade mer rådgivning.

Utan finansiering från Leader menar 89 % av projekten att de inte hade genomfört aktiviteten eller projektet. Man påtalar dock vikten av att flera inom projektet redan från början behöver känna till det administrativa upplägget och att projektplanerna måste vara mycket tydliga. Gällande samarbetsprojekt med annan utförare än LAG önskas annat upplägg där utföraren också kan vara projektägare. Det är svårt att redovisa och vara ansvarig för någon annans projekt. Likviditetsproblem på grund av trög utbetalningsprocess har varit en svårighet. De flesta anser att regelverk och administration bör förenklas.

Verksamhetskontoret får gott betyg av projekten, då 86 % tycker att kontakten varit bra eller mycket bra och nästan lika stor andel tycker att kontoret varit stöttande. Majoriteten upplever också att LAG eller representant från LAG stöttat projektet.

Olika aktiviteter för att stötta projekten har anordnats:

- Projektledarutbildning
- Projektträffar för erfarenhetsutbyte
- Länsstyrelsens rekvisitionsutbildning
- Redovisningsgenomgång av verksamhetskontoret

Respondenterna efterfrågar ytterligare möjligheter till nätverksbyggande. Exempelvis projektträffar eller ”dejter” mellan liknande projekt, erfarenhetsutbyten, informationsträffar, workshops samt att Leader fungerar ännu mer som länk mellan medborgare och kommuner. Vidare nämn hjälp med coachning och marknadsföring. Tidigare utvärderingar har visat att metoden och arbetssättet innebär att även ovana sökande av stöd kan driva projekt inom Leader. Det kan bidra till att de allra flesta i slututvärderingen, 93 %, svarar att de är positivt inställda till Leader som metod.

Tidigare utvärderingar har visat att leaderprojekten innebär möjligheter genom att de startar processer och innebär att konkreta satsningar ”blir av”. De ger också fördelar genom att skapa möjlighet att testa idéer och bedriva projekt av pilotkaraktär. Framförallt är slutsatsen att Leader möjliggör en utveckling på landsbygden som annars inte hade kommit till stånd.

7. Uppfyllda mål perioden 2007-2013

Uppfyllelse av strategins mål

Det övergripande målet var att främja en positiv och hållbar landsbygdsutveckling genom att attrahera boende, företagare och besökande. Projekt har fördelats genom temaområdena för att gynna samtliga grupper.

Vidare fanns per temaområde övergripande målen:

- Stärkt boendemiljö
- Fler företag, fler arbetstillfällen och ökat intresse för entreprenörskap
- Ökat intresse för att besöka och uppleva samt ökad lokal stolthet

LAG har inte haft tillräckliga verktyg att mäta och påvisa kausalitet för de övergripande målen. Exempelvis ökad stolthet och stärkt boendemiljö är mycket komplext att mäta och påverkas av flera omgivande faktorer där man inte säkert kan avgöra om en eventuell effekt är ett direkt resultat av åtgärderna. Inte heller har LAG kunnat påvisa att effekter som rapporterats in genom slutrapporter och utvärderingar gynnat hela området. Dock har framkommit att man genom vissa projekt och på vissa platser upplever att boendemiljö förbättrats, fler besöksmål skapats, att den lokala identiteten stärkts och att handlingskraften ökat.

Indikatorer per temaområde definierade i strategin användes inför beslut för att utreda projektets bidrag till måluppfyllelse. De strategispecifika indikatorerna har inte mätts efter projektens avslut utan då har projekten granskats utifrån de nationellt antagna indikatorerna. Dessa visar att projekten skapat såväl fler företag som fler och bevarade arbetstillfällen.

Det finns en tydlig koppling mellan strategins målsättningar och beviljade projekt eftersom varje projekt bedömts utifrån sin nytta för måluppfyllelse. Det har funnits en tydlig avsikt att inte begränsa projektens innovationsförmåga genom för snäv strategi, men LAG har arbetat i en tydlig gemensam riktning.

Nationella indikatorer

Antal nya arbetstillfällen	54
Antal bevarade arbetstillfällen	12
Antal nya företag	32
Antal deltagare i utbildningar	598
Antal nya nätverk/samarbetskonstellationer	42
Antal nya mötesplatser	4
Antal nya produkter	-
Antal nya tjänster	57
Fysiska anläggningar	59

Varje projekt rapporterar i samband med slutredovisning in resultat till Jordbruksverket. För projekt beviljade av Leader Skånes Ess ser de samlade resultaten ut som ovan.

8. Slutsatser och lärdomar

”Tillgång på kapital kan sätta igång långa kedjor av möjligheter” Gör Leader skillnad i Region Syd.

Verksamheten som Leader Skånes Ess bedrivit perioden 2007-2013 har genom att erbjuda ekonomiskt stöd och processtöd möjliggjort sådant som annars inte skulle ha skett. Människor har sammanförts och kopplats ihop vilket skapar nya utvecklingsmöjligheter även efter projektens slut, vilket delutvärderingen *Gör Leader Skillnad i region SYD* pekade på redan 2013. Små medel innebär möjligheter som leder till stor utveckling.

Den utveckling som skapats genom projekten har gynnat boende, företagande och besökande i området. Leadermetoden har dessutom inneburit att de lokala behoven lyfts och förankras på flera nivåer i samhället. Metoden har inneburit möjlighet för lokala utvecklingsgrupper att utveckla och förverkliga sina idéer. Det är inte LAG som kreerat idéerna men LAG har skapat förutsättningar för, och stimulerat till, att människor genom sina idéer utvecklat bygden. Genom spridning av de samlade erfarenheterna har den lokala kraften synliggjorts. Att bli beviljad stöd skapar också en trovärdighet för insatsen.

> *”Ett Leader-projekt är närmast ett kvitto på en hållbar framtidsvision. Penningstödet från EU är viktigt, men lika viktig är symboliken; den signal ett beviljat projekt sänder ut.”*
> Lasse Lindell, ”EU-stödet skapar gemenskap i byn”, Norra Skåne, 26 april 2012

Möjligheten att förverkliga sin vision, att vara delaktig i och kunna påverka utvecklingen utgör drivkrafter för individen som behövs för att hålla landsbygden levande. Därtill kommer att få värdet av sitt engagemang erkänt, såsom blir fallet då ideell tid räknas in i finansieringen. Den ideella tid som rapporterats in under perioden 2007-2013 uppgår till det imponerande värdet av ca 17,35 miljoner kronor. Området kan alltså räkna in 60 helårsarbeten i obetalda insatser.

Att vara delaktig i ett projekt, oavsett om det är ett flerårigt projekt eller ett delprojekt med budget av det mindre slaget, innebär nya kunskaper, erfarenheter och personlig utveckling. Det återspeglas i att en majoritet projekt listar att de bidragit till kompetensutveckling, vilket åskådliggjorts i diagrammet Figur 12.

De skapade nätverken fortsätter också att spela roll i den framtida samhällsutvecklingen. Genom ökad kännedom om verksamheter och aktörer i omgivningen har goda förutsättningar för nödvändig tillit skapats, tillit som tillsammans med befintliga resurser och kompetenser i sin tur höjer det sociala kapitalet inom området.

För så många som 87 % av projektägarna ger den ursprungliga insatsen fortfarande effekt. Utöver de konkreta resultaten av projektens måluppfyllelse såsom nya besöksmål, företag, arbetstillfällen, nätverk, nya byalag, kulturella aktiviteter, byggnader, miljöåtgärder med mera, har också förutsättningar skapats som fortsätter att generera effekter. Exempelvis finns goda möjligheter att mötas och kreera i någon av de nya byggnaderna eller på någon av de mötesplatser som skapats, processer har startat som ger fler aktiviteter och nya gemensamma initiativ och inte minst finns

det på många platser i området, genom stöd från Leader Skånes Ess, en riktning för gemensam utveckling utstakad.

Ett väl fungerande LAG, som är insatt i strategin och i leadermetoden, ger tillsammans med ett väl fungerande verksamhetskontor goda förutsättningar för ett lyckat resultat. Detta har gällt för Leader Skånes Ess där tydlig ansvarsfördelning och ömsesidigt förtroende mellan LAG och kontor har funnits. LAG har arbetat aktivt men funnit en utmaning i att inkludera och utbilda nya ledamöter som tillkommer senare del av perioden i både strategi, metod och arbetssätt.

Att inom LAG föra en kontinuerlig dialog, att reflektera över det egna arbetssättet, skapa samsyn, våga ifrågasätta och ha en tillåtande anda bedöms som starka framgångsfaktorer. LAG har tillsammans en bred kompetens att dra nytta av. Leader Skånes Ess har för det haft dagordningens ”LAG runt” som verktyg då samtliga ledamöter kunnat delge varandra information om landsbygdsutveckling från sitt perspektiv. För verksamhetskontoret har tillgänglighet och bemötande varit avgörande faktorer för att skapa förtroende och får därigenom gott betyg från såväl projekten som LAG.

LAG har också sett betydelse i att samverka aktivt med andra utvecklingsaktörer regionalt och nationellt. Ett gott samarbete mellan de skånska leaderområdena och Länsstyrelsen har varit ytterst betydelsefullt. Samtliga fyra kommuner ställer sig mycket positiva till verksamheten och leadermetoden. Att medfinansiera kommande period var en självklarhet.

Lärdomar dragna utifrån erfarenheter från verksamheten under perioden 2007-2013 har påverkat utformningen av strategin för 2014-2020. Till exempel har avsaknaden av verktyg för att mäta de strategispecifika målen lett till att tydligare indikatorer formulerats i den nya strategin och att kontinuerlig uppföljning av dessa kommer att ske. Att mål i strategi 2007-2013 är uppfyllda tvivlar LAG inte på men det är svårt att visa då det saknats mätningar. Även LAG:s sammansättning har justerats efter synpunkter inkomna under utvärderingen. Nya valberedningen har tagit till sig kritiken om åldersgapet och vinnlagt sig om att ha utländsk bakgrund representerad.

Leader Skånes Ess har levt upp till sin strategi där samspel och samverkan viktats högt. Projektens resultat, nätverken som skapats, liksom de processer som startats upp, fortsätter att spela roll i den framtida samhällsutvecklingen.

Ordförandenas slutord

Leader Skånes Ess har under perioden 2007-2013 haft tre ordförande i tre olika faser: införande, genomförande och avslutning. Börje Emilsson under interimsperioden, därefter Torbjörn Lind (2008-2012) och de senaste tre åren Per-Anders Green (2012-2015).

Börje Emilsson

Hur kom du med Leader från början?

– Kristianstads kommun är en kommun med stor landsbygd, där landsbygdsfrågorna bedömts

som mycket viktiga. Man planerade ett landsbygdsprogram för kommunen och dåvarande stadsarkitekten frågade mig i egenskap av blivande ordförande i byggnadsnämndens ordförande om jag ville vara delaktig i utvecklingsarbetet.

Vid en träff i Hässleholm bildades en interrimsgrupp. Det blev egentligen inte något formellt val av ordförande, men med tanke på min position och att jag representerade den största kommunen i området ansågs jag vara mest lämpad och blev därmed också sammankallande.

Så här i efterhand, hur ser du på arbetet i interimsgruppen?
– Det var ett livaktigt arbete med starka, bitvis stridiga grupper. Tiden var knapp. Arbetet i gruppen bedrevs konstruktivt och på kort tid kom vi fram till ett mycket bra dokument i form av en strategi.

Trots en del motsättningar och att det ibland hettade till rejält kan jag säga att arbetet blev bra och låg till grund för framåtblickande. Det behov av utveckling vi såg och då så starkt tryckte på har idag blivit ännu större.

Sedan blev du medlem i LAG, hur ser du på det arbetet?
– Sett till helheten har det varit ett framgångsrikt arbete under leaderperioden. Vi har haft en bra strategi och har utgått ifrån våra kriterier, vilket har varit en styrka. Vi har varit framgångsrika och mycket har skapats. Man blir imponerad när man ser vad som genomförts med relativt begränsade medel. För ett tag sedan var jag på invigningen av ett projekt och då såg jag vad pengar kunde åstadkomma.

Du är vald som ordförande inför nästa period. Vad har du för tankar om det?
– Jag har dragit lärdom av vikten av att vara opartisk i bedömningen av projekt och att följa strategin.

Den nya perioden 2014-2020 har dragit ut på tiden och vi kommer inte att komma igång förrän 2016. Jag har ändå goda förhoppningar inför framtiden och hoppas vi kommer att kunna genomföra den sociala inkluderingen. Det är det mest uttalade behovet för vi sitter i en svår sits.

Torbjörn Lind

Hur kom du med i Leader?
– Jag var med från början i gruppen i nordöstra Skåne som fattade beslut om att ansöka om att bilda leaderområden. Eftersom jag var med från idé via planering till genomförande kan man säga att jag ”satt med på tåget och fick åka hela resan”.

Det pågick diskussioner om det skulle bli ett eller två områden. Nu blev det två. Vad säger du om det?
– På ett sätt var lite synd. Från början visste vi att det tänkta området enligt statuterna var för stort. Tanken var i stället två områden vilande på samma strukturella bas och ett med ett gemensamt kontor för att öka möjligheten att på effektivast möjliga sätt hantera administrationen. Så blev det inte och det visade sig fungera väl för Leader Skånes Ess.

Du var involverad i interrimsgruppen. Vad tänker du om det så här i efterhand?
– Det var lite smågnissel i början men gruppen utvecklades till ett väl fungerande gäng, vilket gjorde att vi efter ett intensivt arbete kunde gå vidare till att bilda Leader Skånes Ess.

Vad fick dig till att tacka ja till ordförandeposten?
– Intresse för landsbygdsutveckling och bygden. Jag var också intresserad av att kontoret skulle ligga i Östra Göinge eftersom det då geografiskt hamnade mitt i området. Eftersom min verksamhet då var förlagd dit kunde jag vara en närvarande ordförande.

Hur kan du sammanfatta dina intryck av Leader Skånes Ess under verksamhetsperioden 2007-2013?
– Vi hade ett mycket bra samarbetsklimat och ett pragmatiskt sätt att hantera olika frågor. Det är ett uppdrag jag minns med stor glädje och det kändes som en tomhet att jag lämnade det. Jag lämnade inte ordförandeskapet för att jag ville utan för att jag bytte verksamhetsort. Man måste vara närvarande annars tappar man de naturliga kontakterna.

En del av framgången har varit att inte låta politikerna ta makten. De har varit med, men inte dominerande.

Vi har haft bra rutiner runt med AU som beredande organ. Där lade man ner mycket jobb och därför blev det sällan långa debatter om beviljande. Det förberedande arbetet har varit avgörande för en effektiv beslutsprocess. Det har sällan varit nattmanglingar och vi har nästan alltid varit enhälliga, vilket har varit en styrka.

Per-Anders Green

Per-Anders, hur kom du med i Leader?
– Jag var med i Hässleholm där det beslutades att de nordöstra skånska kommunerna skulle gå med i Leader. Då kom jag med i förberedelsearbetet.

Det pågick diskussioner om det skulle bli ett eller två områden. Nu blev det två. Vad säger du om det?
– Det var bra, för det var viktigt att det inte var för många kommuner i leaderområdet. Då hade det blivit för stora avstånd och för långt mellan verksamhet och beslutsfattande.

Du var involverad i strategiskrivandet. Vad tänker du om det så här i efterhand?
– Från början visste vi inte hur vi skulle gå till väga, men det var roligt och blev ett bra jobb. I interrimsgruppen fanns folk med bred kompetens och man träffade människor från olika sektorer. Det uppstod snabbt en vi-anda med en familjär och prestigelös känsla. Strategin blev genomgående bra och jag är stolt och glad över den.

Vad fick dig till att tacka ja till ordförandeposten?
– Efter det att föreningen bildats var jag inte med i LAG, men jag har jobbat med Leader i kommunen och har känt mig delaktig under hela resan. Jag tvekade lite om tiden skulle räcka till och om jag inte varit med från början hade jag nog sagt nej.

Hur kan du sammanfatta dina intryck av Leader Skånes Ess under verksamhetsperioden 2007-2013?
– I många sammanhang är projekt som tomtebloss, de tänds, brinner och slocknar. Skånes Ess, däremot, har givit avtryck. LAG har skapat förutsättningar och krattat manegen, sen har projektägare av olika slag tagit vid och förverkligat idéer som i många fall lever vidare och som skapar mervärde för bygden även på sikt.

Jag är stolt och glad över LAG, verksamhetskontoret och våra resultat och vi har haft gott renommé även nationellt. Arbetet har präglats av positiv anda, gemenskap, goda relationer och prestigelöshet. Det har varit många goda projekt och resultatet har blivit ännu bättre än jag från början trodde. Alldeles speciellt har jag tyckt om paraplyprojekten då relativt små summor lett till, ibland oanat, goda och genomgripande resultat.

9. Tips från projektens representanter till andra som ska driva leaderprojekt:

- *Gå utbildningarna och låt det ta tid, bra saker tar tid.*
- *För att få igång fler byutvecklingsprocesser bör särskild arbetstid vara avsatt för att nå sökande. I ungdomsparaplyprojektet anställdes en projektledare. Att göra liknande i ett byutvecklingsparaplyprojekt skulle med största sannolikhet innebära fler delprojekt.*
- *Det är viktigt att lägga ner mycket tid på att skapa goda kontakter med unga för att nå ut med information. Ibland brister intresset hos vuxna. Det har krävts många försök och metoder för att hitta ungdomarna, men det som slår allra bäst är att unga som redan genomfört projekt pratar med sina kompisar. En annan form av dokumentation,tex inspelning eller liknande, skulle troligen få fram mer av det ungdomarna faktiskt gör i sina projekt. Det kräver dock också tid. Som projektledare är det av vikt att vara tydlig och strukturerad för att säkerhetsställa att regelverket uppfylls.*
- *Arbeta långsiktigt och nätverka även utanför gränserna.*
- *Lägg till tid. Allt tar längre tid än man tror. Yttre faktorer som väderlek, folks ev sjukdom eller semestrar kan försena.*
- *Krav på tydlig plan för efterlevnad organisatoriskt och ekonomiskt. Krav på dokumentation och distribution.*
- *Att vara noggrann och ta kopior på de papper du skickar iväg.*
- *Det är mycket som skall fyllas i på blanketterna. Ge inte upp, det kan löna sig på sikt.*
- *Ta tidig kontakt med Leader och utnyttja deras kompetens. Lägg tidigt upp en bra strategi för redovisning och pappersexercisen.*

- *Sök och starta upp!*
- *Pröva och sök! Diskutera med andra som redan drivit projekt.*
- *Gör det! Inget är omöjligt bara man brinner för det. Ta det lugnt, var metodisk och läs vad de faktiskt frågar efter och försök hitta ingångar i det projekt du vill utföra.*
- *Gör en grundläggande analys av behovet och dess bärkraft innan projektstart.*
- *Var noga, ha en bra projektplan. Ha roligt!! Tänk på att jobba i ett bra team. Dra åt samma håll.*
- *Viktigt att från början tänka på uppföljning, utvärdering och redovisning Våga vara annorlunda!*
- *Det måste finnas många delaktiga och att alla delar kommer upp på dagordningen.*
- *Arbeta lyhört mot deltagarna, låt dem vara drivande där krafter finns.*
- *Se till att ha SAMMA AGENDA när man startar projekt. Helst ska resultatet av projektet påverka varje individs plånbok. Då blir projektet verkligt för alla deltagare. Jobba via mail.*
- *Att LAG i framtiden i högre grad speglar medborgarna i området.*

10. Beslut av slutrapport

Slutrapporten beslutades av LAG Leader Skånes Ess den 20 oktober 2015 i Skepparslöv.

.....

Per-Anders Green, ordförande

11. Bilagor

Bilaga 1: Geografisk fördelning av projekt i Skånes Ess 2007-2013

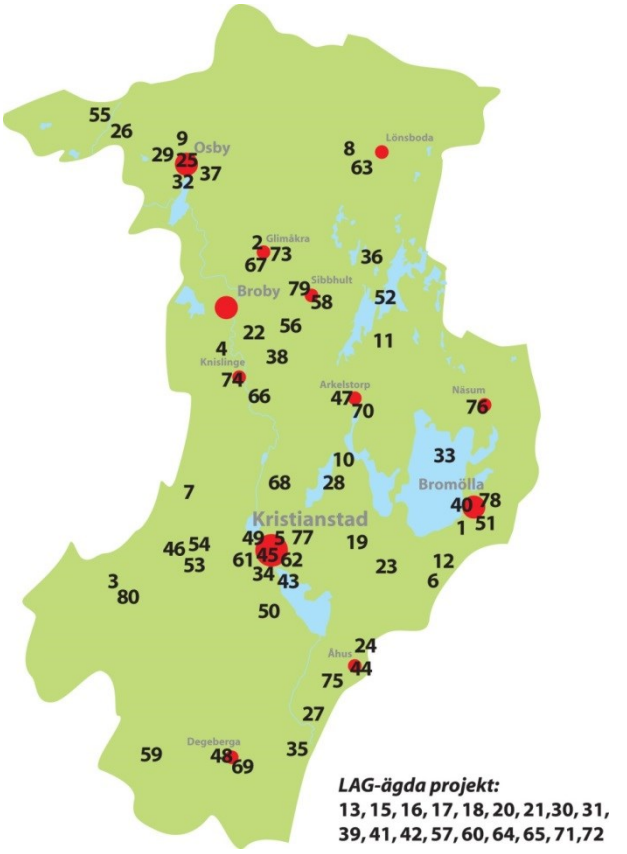

Figur 14. Geografisk fördelning av projekt i Skånes Ess 2007-2013

Figur 13. Leaderområden i Skåne

1. 2009-287: Vägledning ut i naturen. Projektägare: Bromölla kommun.
2. 2009-288: Glimåkra - närhet och värme. Projektägare: Glimåkra Missionsförsamling.
3. 2009-2175: Djurröd leder. Projektägare: Djurröds byalag.
4. 2009-2715: Stanna i Ess! Projektägare: Wanås stiftelse.
5. 2009-3820: Mötesplats landsbygd. Projektägare: Kristianstad kommun.
6. 2009-2559: Tosteberga hamnhus. Projektägare: Tosteberga byalag.
7. 2009-3535: Kökutök. Projektägare: Norra Strö skolhusförening.
8. 2009-2717: Songs from the Wood. Projektägare: Föreningen Songs from the Wood.
9. 2009-3121: Förstudie kunskap och kompetens. Projektägare: Snapphanerikets turistförening.
10. 2009-3072: Byutveckling i Balsbygden – Förstudie. Projektägare: Österslövs bygdegårdsförening.

11. 2009-3055: Tassemarkens fibernät. Projektägare: Tassemarkens fibernät ek förening.
12. 2009-3824: Tosteberga naturlekplats. Projektägare: Tosteberga byalag.
13. 2009-4057: Projektledarutbildning. Projektägare: Leader Skånes Ess.
14. 2009-4017: Göingeoffensiven. Projektägare: Östra Göinge kommun.
15. 2009-4449: Paraplyprojekt Byutveckling. Projektägare: Leader Skånes Ess
16. 2009-4450: Paraplyprojekt Startgas. Projektägare: Leader Skånes Ess
17. 2009-4451: Paraplyprojekt Förstudie. Projektägare: Leader Skånes Ess
18. 2009-4452: Paraplyprojekt Ungdom. Projektägare: Leader Skånes Ess
19. 2010-142: Fjälkinges nya idrottsplats. Projektägare: Fjälkinge If.
20. 2010-6273: Förstudie fisketurism. Projektägare: Leader Skånes Ess.

21. 2009-6782: Förstudie transnationellt projekt Piemonte. Projektägare: Leader Skånes Ess.
22. 2009-6763: Emmislöv kyrka och livet i kyrkbyn. Projektägare: Göinge hembygdsförening.
23. 2010-141: Trolle-Ljungby byutveckling - Förstudie förskola och skola. Projektägare: Nymö Förskola ek förening.
24. 2010-152: Ålseminarium. Projektägare: Ålakademin.
25. 2010-68: Det mångkulturella samhället. Projektägare: Föräldraföreningen Hem och Skola i Osby.
26. 2010-2391:Visseltofta Byskola. Projektägare: Visseltofta föräldraförening.
27. 2010-1490:Ålhajking i ålakustens ålarike. Projektägare: Ålarouten, ideell förening.

28. 2010-2746:Framtidsprojektet. Projektägare: Näsby/Österslövs scoutkår.
29. 2010-3200:OS-Byn. Projektägare: Osby ishockey klubb.
30. 2010-5252: Förstudie transnationellt projekt Kelme. Projektägare: Leader Skånes Ess.

31. 2011-634: Hästcentra i Skåne Nordost. Projektägare: Leader Skånes Ess.
32. 2010-5798: Integrering av utländska fastighetsägare (Tvärleden). Projektägare: Osby kommun.
33. 2010-7340: Upptäck Ivösjön arkipelag. Projektägare: Wetlandi Event.
34. 2011-208: Våga växa som biodlare med ny teknik. Projektägare: Sveriges biodlares riksförbund.
35. 2011-242: Sommarteater i Yngsjö. Projektägare: Teater Quilt.
36. 2011-548: Ekeshultån - en förstudie. Projektägare: Naturbruksgymnasiet Osby.
37. 2011-3220: Lärsemester. Projektägare: Lärsemesterföreningen.
38. 2011-3998: Föreningssamverkan i Hjärsås församling för motion och rekreation. Projektägare: Sibbhults IF.
39. 2011-6324: Fisketurism genom samverkan. Projektägare: Leader Skånes Ess.
40. 2011-6346: Tillsammans skapar vi framtiden. Projektägare: Framtidshuset.

41. 2011-7935: Leader cooperation LAG Kelme-Skånes Ess. Projektägare: Leader Skånes Ess.
42. 2012-1305: Upptåg. Projektägare: Leader Skånes Ess & Leader Linné.
43. 2011-7936: Förstudie Ekoturistdestinationen Kristianstad. Projektägare: Kristianstad kommun/Vattenriket.
44. 2011-8005: Platsorganisation Åhus. Projektägare: Föreningen Platsorganisation Åhus.
45. 2011-7937: Fördjupad förstudie kring Vinlandet Sverige... Projektägare: Krinova AB.
46. 2011-8007: Byutveckling Skepparslöv - förstudie för närvärme. Projektägare:Hushållningssällskapet.
47. 2012-2694: Samling vid brunnen- förstudie. Projektägare: Oppmanna Vånga Bygdegårdsförening.
48. 2012-1691: Upptäck Änglanejden. Projektägare: Föreningen Änglanejden.
49. 2012-1301: Ferieföretagarna. Projektägare: C4 idéforum.
50. 2012-2695: Multifunktionellt ridhus. Projektägare: Kristianstad ridsällskap.

51. 2012-2172: Havsdrakarnas Hus. Projektägare: Bromölla kommun.
52. 2012-2177: Rädda Immeln. Projektägare: Östra Göinge kommun.
53. 2012-2170: Skepparslövs Kvarn. Projektägare: Hushållningssällskapet.
54. 2012-3700: Skånska mälteriet - lokal malt för lokal förädling. Projektägare: Hushållningssällskapet.
55. 2012-3704: Visseltofta kultur- och friluftsplats. Projektägare: Visseltofta föräldraförening.
56. 2012-4800: Friskvårdsanläggning Tågaröd. Projektägare: Friluftsklubben Göingarna.
57. 2012-6080: Bipollenlandet. Projektägare: Leader Skånes Ess. Utförare: Sveriges biodlarförening.
58. 2012-6453: Nya Grepp. Projektägare: Sibbhult Folkets Hus förening.
59. 2012-6370: Spontanidrottsplats Huaröd. Projektägare: Huaröds Häst och Sportförening.
60. 2012-7356: Ny-åk på landet - alternativa trafiklösningar för landsbygden. Projektägare: Leader Skånes Ess.

61. 2012-7511: Sambusa- världens smaker med lokala råvaror. Projektägare: Föreningen Skånes Horn av Afrika.
62. 2013-1948: Bondens skyltfönster - en förstudie. Projektägare: Marcellos Farm Ugerupsdal & Hälsoträdgården.
63. 2013-1937: Grönare Hägghult. Projektägare: Föreningen Svarta Bergen Hägghult.
64. 2013-1929: Sport Fishing Tourism - förstudie. Projektägare: Leader Skånes Ess.
65. 2013-1930: Sport Fishing Tourism. Projektägare: Leader Skånes Ess.
67. 2013-3114: Gångar och stigar. Projektägare: Glimåkra utveckling.
66. 2013-1939: God status i Bivarödsån. Projektägare: Kristianstads Vattenrike, Kristianstads kommun.
68. 2013-4280: Allaktivitetshus i Fjälkestad. Projektägare: Fjälkestad ridklubb.
69. 2013-3591: Nätsamverkan Änglanejden. Projektägare: Föreningen Upptäck Änglanejden.
70. 2013-3642: Samling vid Brunnen – reportrarna. Projektägare: Oppmanna Vånga Bygdegårdsförening.

71. 2013-3699: Gör Leader skillnad i region SYD? Projektägare: Leader Skånes Ess (samverkan 11 leaderområden)
72. 2013-3700: Miljöplan i Ess. Projektägare: Leader Skånes Ess.
73. 2013-4283: Göinge Trollacenter, etapp 2. Projektägare: Glimåkra utveckling.
74. 2013-4292: Elcyklar i Knislinge, ett komplement till kollektivtrafik... Projektägare: Östra Göinge kommun.
75. 2013-4303: Vatten 2013. Projektägare: Ålakademin.
76. 2013-4323: Näsums allaktivitetsplan. Projektägare: Föreningen Näsums byutveckling.
77. 2013-4327: Bondens skyltfönster i Kristianstad. Projektägare: Marcellos farm/konsumentföreningen.
78. 2013-4547: Ifö Center – sambandscentral. Projektägare: Bromölla kommun.
79. 2013-4973: Stenrikets besöksmål i Sibbhult. Projektägare: Stenriket, ideell förening.
80. 2013-5136: Planbygge Norra Strö. Projektägare: Ungdomssektionen Norra Strö Skolhusförening.

Under perioden har också det LAG-ägda projektet *2009-6749: Sweden-Piemonte (förstudie)* drivits med en nätverkscheck från Landsbygdsnätverket samt det LAG-ägda projektet *2012-4129 Förstudier för fiber* med projektstöd från Landsbygdsprogrammet (ej Leader).

Bilaga 2: Namn och kontaktuppgifter till LAG (efter senaste årsmötet) och verksamhetsledare

Bilaga 3: Sammanställning över medlemmarna

Bilaga 4: Föreningens stadgar

Bilaga 5: Delutvärderingar *Uppföljning i siffror Leader Skånes Ess* (2012) och *Gör Leader skillnad i Region SYD* (2013)

Bilaga 6: Artiklar genom åren

Bilaga 7: Sammanfattande texter om projekt

Bilaga 8: Enkäter för slututvärdering

Bilaga 9: Betygsmall för bedömning av projekt